

Rade Kalanj

MODERNO DRUŠTVO I IZAZOVI RAZVOJA

Hrvatsko sociološko društvo (Biblioteka
»Razvoj i okoliš«), Zagreb, 1995, 162 str.

Kao što sam autor navodi, glavno tematsko–problemsko područje njegove knjige »obigravalo« je oko pitanja **razvoja i napretka** iz horizonta recentne filozofske i sociološke teorijske baštine, koju određuju polemike oko krucijalnoga »kamena smutnje« i diskusije prijedora modernističke i postmodernističke paradigme. Dakako da ideja napretka nije (samo) apstraktni entitet već je usidrena u pragmatičkim partikularitetima, od svjetonazornih i kulturnih filijacija pa sve do pitanja tržišta, resursa, trgovine, prehrane, socijalnih i ljudskih prava itd.

Dvadeseto stoljeće, kao što je pokazalo niz mislitelja od Adorna do Lyotarda, namrla nam je podosta argumenata za ljuvljanje vjere u napredak, kako ga je shvaćao prosvjetiteljski koncept, koji i jest u postamentu postmodernističke paradigme. Jednako kad je riječ o tehnoekonomskim kao i kad je riječ o političko–društvenim i kulturnim sferama. Međutim, **mit napretka** radikalno je doveden u pitanje otkrićem ekološke krize, koja kao da se oslobodila za tren misaono–filozofsko–tehničke spekulacije i razotkrila problem u svojoj golotinji: pitanje života i opstanaka. On se ovdje nameće kao fundamentalno–generativan problem iz kojega se lako deriviraju pojedinačna stanja.

Dakako, da bi raspravljao o tom problemu, Kalanj načelno najprije mora riješiti metodološko određenje pojma, njegovu predmetno–zbijsku »opipljivost« i njegova spoznajno–racionalna mjerila koja definiraju napredak. Napredak može biti tretiran iz apstraktno–teologijsko–teleologijske pozicije ili iz relativističkoga stajališta. Njega, na drugoj razini, definiraju tehnike, kao »temporalne strukture« i

znanja, političko iskustvo te moralno i dakako estetsko iskustvo. Riječ je o čuvenoj Weberovoj simboličkoj dimenziji napretka, ili o Jamesovoj tezi o umjetničkim praksama kao društveno–simboličnom činu, Goldmannovim homologijama ili Lukacsevima analogijama.

Na pitanje određenja društvenih aktera prema problemu napretka Kalanj odgovara da se napredak uzima kao »normalan smjer« društveno–povijesnoga života. No ako ga se situira u određeni scijentistički moralni horizont, onda je on također u granicama »normale« u koji ga smješta »iskustveno–kritička« svijest. On se, dakle, u svojoj ozbiljnosti nameće tek u horizontu »sudbine« prirode s pozicija znanstvene i tehničke (zlo)uporabe. Naime, tu se nadaje solucija povjerenja u znanstveno–tehnički napredak, ali i zabrinutost za prirodu. S pozicije empirijske svijesti, odnosno utilitarnih očekivanja, a s postmodernističkoga relativizma, nadaje se svijest da se olako ne prihvaćaju tehničke utopije, nego da se promatra s relativističkim skepticizmom. Ekološka je svijest pritom zaslužna što je inzistirala na podvojenosti modernoga mišljenja, koje karakteriziraju, prema Ch. Laschu, i tehnološki optimizam i kulturno beznade, i obožavanje napretka i nostalgija.

Pošavši, dakle, s tih temeljnih metodoloških orijentira i znanstvenoga, epistemološkoga horizonta koji uvažava postmodernistički relativizam i sumnju, naročito sumnju u mitove, Kalanj problem »situira« u različite znanstvene matrice, kao i znanošću posredovane i propitane pojedine tehnologije prakse i svijesti o toj praksi. U tom kontekstu jamačno da zaslužuje našu pozornost primjerice, da je tako nazovem, enciklička matrica, no čini mi se da ona kategorijom rada ulazi više u sociološki milje i impostira zapravo sekularizaciju određenih encikličkih momenata, koji su svoju brigu »premjestili« iz sfere transcendencije u sferu dolinosuznog stjecanja kruha svagdanjeg nego li je riječ o izravnoj, neposredovanoj, po-

stmodernističkoj svijesti. Ova je matrica, po mojemu sudu, »uporabljivija« u kontekstu hrvatske kulturno–književne prakse 20. stoljeća s određenim struktur-nim preskripcijama, što ne znači da gubi na aktualitetu.

Međutim, za nas je mnogo interesantnije pitanje napretka i razvoja u odnosu na moć, o kojima Kalanj ne samo da detektira stanje i referira o relativnim znanstvenim promišljanjima nego i sam ukazuje na pukotine u pojedinim modelima mišljenja i »prijedlozima«, uvažavajući pluralizam, pa se stoga i može reći da je i njegovo stajalište u biti postmodernističko. Kada je riječ o moći, dvojbe nema. Ona se najbolje provjerava u odnosu prema prirodi i društvu, realizirano u mediju tehn-znanstvene i političke moći. Kada je riječ o odnosu prema prirodi, nije teško prepoznati različite modalitete moći (Kalanj navodi četiri), koje bi se dale reducirati na temeljna dva tipa, ovisno o tome je li moć korespondira ili je destruktivno–utilitar-no opredijeljena. Kad je pak riječ o političkoj moći, tu je umjesno poslušati Toc-quevilla. Međutim, kada je riječ o odnosu prirode i političke moći, onda valja osluhnuti ekološku dimenziju, koja je demistificirala politiku i učinila od prirode subjekt, koji od suparnika traži »kognitivnu demokraciju« (Morin), što u svakom slučaju znači eliminiranje bilo kakvog oblika monizma, odnosno pluralističko struktu-riranje i ekološku kritiku tehn-znanstve-noga i političkoga uma.

Pitanje razvoja i problem subjekta po mo-jemu je mišljenju upravo ono kapitalno strukturno načelo na kome pada moder-nistička paradigma u Kant–Hegelovoj tradiciji zapadnjačkog uma, koja se legi-timirala samodovoljnošću, autonomnoš-ću, imanencijom i upućenošću na društvo kao vlastito opovjesničenje. Kako je mo-derno društvo, procesima sekularizacije izgubilo eshatološko–transcendencijsku teleologijnost, njemu nije preostalo ništa drugo nego, oslonjeno na svoju umnost, nerijetko utopijsku, usmjerenost na ne-

prestani razvitak. Tri temeljna modaliteta već je Lyotard razložno podvrgao kritici, pa npr. o prosvjetiteljskom projektu ne treba trošiti mnogo riječi. Dostavno je reći da ona implicira afirmaciju historičnosti i samosvijesti ljudskoga djelovanja, mo-gućnost razvoja kao načina postojanja i priznanja razuma kao jedinoga univer-zalnoga načela. Stupanj je povijesne te-leologije a ne determinizam prirode va-žan, pa je udaljavanje od prirode shva-ćeno kao očovječenje. Dakako da ta »ar-hetipska struktura« krije pukotinu razu-ma i subjekta, razuma/moći i osporavanja razuma/moći.

Druga je orijentacija ideja o akumulaciji bogatstva. Kada je riječ o poziciji subjekta u tom kontekstu, Kalanj navodi tri mo-menta: subjekt se modernog razvoja obli-kuje kao ekonomski subjekt, kao interes-ni subjekt ili konfliktno–distributivni su-bjekt. Kako obje te orijentacije ne mogu potrti pukotinu, ostaje treća orijentacija koja je usmjerena »višim životnim oblici-ma«, ukoliko ona, na što Kalanj ukazuje, ne previđa sredstva ozbiljenja kako bi ublažila dihotomiju interno–eksterno, te kritikom okcidentalnoga subjektivizma uvažila razvoj promatran kao globalni proces unutar »svjetskoga sistema«.

Treći segment na koji bih htio ukazati jest ekološka kriza unutar postmoderne situ-acije. Danas je ne samo u modi misliti kategoriju rizika, i to posebice postmo-dernoga duhovnog stanja, nego i eko-loške krize. Postmoderna situacija, rije-ćima Smarta, razdoblje je dekonstrukcije, nestabilnosti i općeg relativizma. Zasi-gurno se o nestabilnosti, dinamici, pro-mjenama, ne može više govoriti u hori-zontu izvjesnosti, pa je tim umjesnija postmoderna sumnja, kako bi Vattimo re-kao, »slaboga« subjekta. Ovdje je to miš-ljeno periodizacijskom nomenklaturom A. Toynbeea, ne baš neutemeljenoj. post-moderno doba po njemu nastupa krajem 19. stoljeća, to jest faza analize i rasapa racionalističkoga svjetonazora. U tom prednjače društveni nemiri, ratovi, revo-

lucije, kao najvažniji izraz odvajanja od »stabilne tradicije« modernosti. Međutim, kako i Kalanj lucidno primjećuje, kako to da se taj špenglerizam nije upitao nije li čuveni diskontinuitet, za koji se optužuje postmoderno doba, već bio imanentan »stabilnoj modernosti«, a 20. stoljeće je samo radikaliziralo te procese (hijazam npr. instrumentaloga uma i ono čime se instrumentalizira). Postmoderno mišljenje upravo delegitimizira univerzalnost i svemoć znanja, naročito prosvjetiteljstva i njegovu racionalističku baštinu, njezine »velike pripovijesti« i »velike iskaze«, jer nam oni ne jamče sigurnost da ćemo doći do istine. Dakle, ta načela gube svoju negdašnju fundamentalnost. Sloboda, jednakost, pravičnost, razum, napredak, sreća itd. — svi ti strukturni skeleti modernosti izgubili su svoju univerzalnu homogenost i sukobili su se s povijesnim rizicima iracionalnosti, zahtjevima partikularnosti, mnoštvima različitosti. U krizi je, dakle, sam identitet modernosti. Postmodernizam jednako odbacuje i modernizmu primjerene dihotomne konstrukte, deklarirajući se kao transutopijska misao, koja odbacuje bilo koju avangardu, bilo političku bilo umjetničku, jer su i one bile planifikatorsko-diskurzivne tvorbe. Postmoderna želi naglasiti multiplikaciju, rastakanja heterogenosti cjeline, pluralnosti te njihovih posibilizama.

Mislim da u Kalanja nije riječ o pukom prijeporu oko terminologije ili pak modnom hiru. Riječ je zapravo o dvjema različitim društvenim i kulturnim orijentacijama, na čemu autor inzistira: društvenom i povijesnom razdoblju koji se temelje na racionalno monističkoj samorefleksiji, koja rizike promatra kao izopačenu, nepripitomljenu stranu te racionalnosti, te tipu društva koji ne računa s takvom jednoznačnošću. Tu je riječ o procesu reidentifikacije, sa sviješću o krhkosti mišljenja, u čemu nam »kolo života« pruža obilje primjera i legitimnosti.

Ekološka je problematika u tom horizontu jednostavnija, određenija, koherentni-

ja. Ona je upravo s pozicije o riziku više empirijska. Rizik je promatra kao komponentu pa se današnje društvo oblikuje kao društvo rizika. Na to oblikovanje »kulture rizika« utjecala su tri glavna ekološka poticaja: neposredna percepcija ekoloških incidenata i mogućih katastrofa, refleksivne brige za sudbinu prirode te znanstveno-kritički uvid i društvena funkcija tehnoznanosti. Umjesto modernističkoga rizika napretka, postmoderno je doba suočeno s napredovanjem rizika. Na kraju možemo zaključiti da nam upravo ovakvi epistemološki sumativni presjeci znanja, ukazivanja na relevantnost znanja i predmeta toga znanja kao i pronalaženje pukotina i u praksama i u znanjima o tim praksama može poslužiti ne samo kao puko informiranje o određenoj problematici nego i kao metodološki i epistemološki ogled koristan kako studentu tako i stručnjaku upućenijem u tu problematiku.

Cvjetko Milanja

Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler
(Eds.)

ENVIRONMENTAL ETHICS

Divergence and Convergence

McGraw-Hill, Inc., New York etc., 1993,
570 str.

Intenzivno posezanje za iskustvima duhovnog i općenito kulturnog naslijeđa nije neka kulturna ili znanstvena novina modernog društva i moderne znanosti. Kulturno-duhovna i znanstvena kumulativnost pretpostavka je novim traganjima i reinterpretacijama iskustava različitih civilizacija, jer proces kulturne i znanstvene tvorbe pretpostavlja i reinterpretaciju refleksivnosti. To se naprosto podrazumijeva, osobito ako su u pitanju problemi razvoja i promjena industrijskog društva, kao i razvoj pojedinih znanstvenih